DOI: https://doi.org/10.64076/ap261102.10

Oleksandr Gvozdiy
Khmelnytskyi University of Management and Law
named after Leonid Yuzkov, Khmelnytskyi, Ukraine

ONTOLOGICAL FOUNDATIONS OF HUMAN RIGHTS IN THE CONTEXT OF THE FUNCTIONING OF INTERNATIONAL LEGAL MECHANISMS FOR THEIR PROTECTION

Abstract. The paper examines the ontological status of human rights in the context of the functioning of international legal mechanisms for their protection. It argues that human rights exist as what ought to be, not as what is, and that no jurisdiction in the world ensures their full realisation. Drawing on the distinction between "is" and "ought" (D. Hume, H. Kelsen) and on the critique of natural rights (J. Bentham), it is shown that the existence of a valid norm is not equivalent to the existence of a right as a fact. International protection mechanisms, in particular the European Court of Human Rights, operate in the gap between the norm and reality, and their effectiveness depends on the willingness of states to comply with judgments, as illustrated by the expulsion of the Russian Federation from the Council of Europe. It is concluded that the proclamation of a right must be distinguished from the conditions of its realisation: an independent judiciary, enforcement of judgments, accountability for violations and political will.
Keywords: human rights; "is" and "ought"; ontology of law; international legal protection; European Court of Human Rights; enforcement of judgments.

Олександр Гвоздій
Хмельницький університет управління та права
імені Леоніда Юзькова, Хмельницький, Україна

ОНТОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРАВ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ ЇХ ЗАХИСТУ

Анотація. Розглянуто питання онтологічного статусу прав людини в контексті функціонування міжнародно-правових механізмів їх захисту. Обґрунтовано тезу, що права людини існують як належне, а не як дійсне, і жодна юрисдикція світу не забезпечує їх повної реалізації. На основі розрізнення дійсного та належного (Д. Юм, Г. Кельзен) і критики природних прав (Дж. Бентам) показано, що наявність чинної норми не тотожна існуванню права як дійсності. Міжнародні механізми захисту, зокрема Європейський суд з прав людини, функціонують у розриві між нормою і дійсністю, а їхня ефективність залежить від готовності держав виконувати рішення, що підтверджується прикладом виключення Російської Федерації з Ради Європи. Зроблено висновок про необхідність розрізняти проголошення права та умови його реалізації: незалежний суд, виконання рішень, відповідальність за порушення, політичну волю.
Ключові слова: права людини; належне і дійсне; онтологія права; міжнародно-правовий захист; Європейський суд з прав людини; виконання рішень.

Коли ми говоримо про права людини, ми зазвичай говоримо так, ніби йдеться про річ, яка існує так само, як існують будинки, дороги чи суди. Кажемо, що права порушено, що їх потрібно захищати, що вони належать кожному від народження. Мова при цьому настільки звична, що питання про те, чи існує предмет розмови, майже ніколи не виникає. Я хочу почати саме з нього. Перш ніж обговорювати механізми захисту, треба з'ясувати, що саме вони захищають і в якому сенсі це "щось" взагалі існує. Моя теза проста: права людини є абстрактним ідеалістичним концептом, у який люди хочуть вірити, але який як дійсність не існує в жодній юрисдикції світу. Показати це я хочу через дуалізм дійсного та належного. Права людини існують як належне, а не як дійсне, і вся система міжнародного захисту працює саме в розриві між одним і другим.

Почну з розрізнення, яке в науці відоме давно. Ще Девід Юм звернув увагу на те, що з опису того, як є, не випливає вимога того, як має бути [1, T 3.1.1.27]. Пізніше Ганс Кельзен поклав це розрізнення в основу своєї теорії права: світ дійсного, де події відбуваються чи не відбуваються, і світ належного, де діють норми, потрібно тримати окремо [2]. Якщо сказати простіше, повідомлення про факт і вимога до поведінки є речами різного роду. Коли в договорі написано, що кожен має право на життя, цей текст не повідомляє, що кожен живе. Він висловлює вимогу, адресовану державам і людям. Право людини, таким чином, належить до сфери належного. А те, що з людиною відбувається насправді, чи її затримали на законних підставах, чи вона отримала справедливий суд, чи виконали рішення на її користь, належить до сфери дійсного. Ці дві сфери можуть частково збігатися, але повністю не збігаються ніколи.

Далі варто подивитися, звідки береться уявлення про права як про щось, що людина має від народження. Декларації XX століття говорять саме так. У Загальній декларації прав людини 1948 року сказано, що всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах [3, ст. 1]. Але якщо дивитися на людину без цього тексту, ми побачимо лише її потреби, її силу чи слабкість, її залежність від інших людей. У самій природі немає нічого, що давало б людині право на щось. Право з'являється тоді, коли люди домовляються про правила і створюють силу, яка ці правила забезпечує. Тому твердження про невід'ємність прав є не описом реальності, а віруванням, яке люди вирішили закріпити письмово. Схожі сумніви висловлював Джеремі Бентам у критиці декларацій прав, ухвалених під час Французької революції. Він вважав розмови про природні права безпідставною риторикою, бо справжні права, на його думку, породжує лише реальний закон [4].

Тут важливо уникнути непорозуміння. Я не стверджую, що ця віра марна або шкідлива. Навпаки, її походження цілком зрозуміле. Після Другої світової війни людство побачило, до чого призводить влада, не обмежена жодними

вимогами, і захотіло сказати собі та світові, що так більше не буде. Загальна декларація прав людини 1948 року [3], Європейська конвенція 1950 року [5], пакти 1966 року [6; 7] стали спробою закріпити цю обіцянку. Це моральна потреба, і вона цілком реальна. Але потреба вірити і сам предмет віри — це різні речі.

Поясню, чому я кажу "жодна юрисдикція". Сучасні конституції та міжнародні договори містять розгорнуті переліки прав, і цього ніхто не заперечує. Але закріплення в тексті не є існуванням права як дійсності. У кожній державі є розрив між тим, що написано, і тим, що відбувається. В одних це видно одразу: катування, політичні в'язні, залежні суди. В інших це менш помітний, проте він є: надмірна тривалість процесів, нерівний доступ до правосуддя залежно від доходу людини, дискримінація, обмеження свобод під приводом безпеки. Немає такої країни, де кожна людина в кожен момент може користуватися всім обсягом прав, які їй обіцяні. Якщо вимагати від права людини, щоб воно було не обіцянкою, а фактом, то такого факту ми не знайдемо в жодній юрисдикції. Ми знайдемо лише різні ступені наближення до ідеалу, а сам ідеал залишиться недосяжним.

Основне заперечення звучить так: право існує тоді, коли існує чинна норма, а норма в цих державах чинна, отже, право існує. З цим можна погодитися, але лише в одному сенсі. Існує норма, тобто текст і зобов'язання. Не існує того, що обіцяють самі тексти, а саме невід'ємного права людини, яке нібито передує державі й не залежить від її волі. Крім того, коли норма все ж реалізується, це відбувається не силою ідеї. Це відбувається тому, що за нею стоять конкретний суд, конкретний бюджет, конкретна політична воля. Тобто в дійсності ми маємо справу не з правом людини, а зі спроможністю певного органу в певний момент щось зробити для певної людини. Така спроможність може бути більшою чи меншою, але вона залежить від обставин, а не від того, що людина є людиною.

Тепер перейдемо до міжнародних механізмів захисту, бо саме вони найкраще показують цей розрив. Європейський суд з прав людини, комітети ООН, Міжамериканський суд з прав людини створені не тому, що права людини у світі вже здійснені, а тому, що вони не здійснені. Якби право було фактом, захищати його не було б потреби, так само як нікому не потрібні гарантії того, що вранці зійде сонце. Існування механізму захисту саме по собі свідчить про те, що між нормою і дійсністю є розрив. Крім того, ці механізми не мають власної примусової сили. Рішення суду виконує та сама держава, яка допустила порушення. У Раді Європи за виконанням рішень Європейського суду стежить Комітет міністрів, тобто орган, який складається з представників держав [5, ст. 46, п. 2]. Механізм працює доти, доки держава погоджується співпрацювати.

Показово, що відбувається, коли держава перестає співпрацювати. У березні 2022 року Російську Федерацію виключили з Ради Європи [8], а з 16 вересня 2022 року

вона перестала бути стороною Європейської конвенції з прав людини [9, п. 1]. Того ж року в Росії ухвалили закони, за якими рішення Європейського суду, що набрали чинності після 15 березня 2022 року, виконанню не підлягають [10, ст. 7; 11; 12]. Суд продовжує розглядати скарги щодо подій, які відбулися до 16 вересня 2022 року, і може встановлювати порушення [9, п. 2]. Але встановлення порушення — це знову слово про належне: суд повідомляє, що мало бути інакше. Воно не повертає людині те, що вона втратила, а грошова компенсація не є еквівалентом життя, свободи чи майна, яких людину позбавили. Навіть коли механізм спрацьовує, він насамперед фіксує порушення і визначає грошову суму [5, ст. 41], тоді як повернення людині втраченого залежить уже від волі держави.

Із цього випливає практичний висновок, який, як мені здається, важливіший за суто теоретичний. Коли ми плутаємо належне з дійсним, ми починаємо вважати, що людина захищена, бо її право записано. Держава може ратифікувати договір, не змінивши нічого у своїй практиці, і формально опинитися в системі захисту, фактично в ній не перебуваючи. Людина ж, яка покладається на текст, у ситуації реальної загрози виявляється без захисту. Якщо ж чесно визнати дуалізм дійсного та належного, погляд на захист прав людини змінюється. Тоді питання полягає не в тому, чи є право, а в тому, які конкретні умови дозволяють перетворити вимогу на дійсність: незалежний суд, виконання рішень, реальна відповідальність за порушення, політична воля.

Підсумую. Права людини як належне є цінністю, яку немає підстав відкидати: вона задає мірку, за якою ми оцінюємо владу. Права людини як дійсне не існують повністю в жодній юрисдикції, а міжнародно-правові механізми функціонують у розриві між цими двома площинами. Саме цей розрив пояснює, чому такі механізми потрібні, і він же пояснює, чому їхні можливості обмежені. Права людини залишаються спільною вірою людства і спільним проєктом, який ніколи не буває завершеним. Бачити це чітко не означає відмовлятися від прав. Це означає поставитися до них серйозно: не як до даності, яку достатньо проголосити, а як до мети, якої потрібно щоразу досягати наново.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Hume D. A Treatise of Human Nature. Book 3, Part 1, Section 1 “Moral Distinctions not deriv’d from Reason” (T 3.1.1.27). Hume Texts Online. URL: https://davidhume.org/texts/t/3/1/1 (дата звернення: 30.10.2026).

2. Kelsen H. Reine Rechtslehre. Einleitung in die rechtswissenschaftliche Problematik (Studienausgabe der 1. Auflage 1934) / hrsg. von M. Jestaedt. Tübingen : Mohr Siebeck, 2020. DOI: 10.1628/978-3-16-156465-9. URL: https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/43902 (дата звернення: 30.10.2026).

3. Universal Declaration of Human Rights : proclaimed by the United Nations General Assembly in Paris on 10 December 1948 (General Assembly resolution 217 A). URL: https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights (дата звернення: 30.10.2026).

4. Bentham J. Anarchical Fallacies; being an Examination of the Declarations of Rights issued during the French Revolution. The Works of Jeremy Bentham / ed. J. Bowring. Edinburgh : William Tait, 1843. Vol. 2. P. 489 et seq. URL: https://oll.libertyfund.org/titles/bentham-the-works-of-jeremy-bentham-vol-2 (дата звернення: 30.10.2026).

5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Рим, 4 листопада 1950 р. (з поправками, внесеними протоколами № 11, 14 та 15) : неофіц. пер. / Європейський суд з прав людини. URL: https://prd-echr.coe.int/documents/d/echr/Convention_UKR (дата звернення: 30.10.2026).

6. International Covenant on Civil and Political Rights : adopted by General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966. Refworld. URL: https://www.refworld.org/legal/agreements/unga/1966/en/17703 (дата звернення: 30.10.2026).

7. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights : adopted by General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966. Refworld. URL: https://www.refworld.org/docid/3ae6b36c0.html (дата звернення: 30.10.2026).

8. Resolution CM/Res(2022)2 on the cessation of the membership of the Russian Federation to the Council of Europe : adopted by the Committee of Ministers on 16 March 2022 at the 1428ter meeting of the Ministers' Deputies. Council of Europe. URL: https://rm.coe.int/0900001680a5da51 (дата звернення: 30.10.2026).

9. Resolution of the European Court of Human Rights on the consequences of the cessation of membership of the Russian Federation to the Council of Europe in the light of Article 58 of the European Convention on Human Rights : 22 March 2022. European Court of Human Rights. URL: https://prd-echr.coe.int/documents/d/echr/resolution_echr_cessation_membership_russia_coe_eng (дата звернення: 30.10.2026).

10. О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации и признании утратившими силу отдельных положений законодательных актов Российской Федерации : Федеральный закон от 11 июня 2022 г. № 183-ФЗ. URL: https://rulaws.ru/laws/Federalnyy-zakon-ot-11.06.2022-N-183-FZ (дата звернення: 30.10.2026).

11. РФ вирішила не виконувати рішення ЄСПЛ, винесені після 15 березня 2022 року. Європейська правда. 2022. 7 червня. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/06/7/7140768 (дата звернення: 30.10.2026).

12. Padskocimaite A. Execution of the ECtHR's judgments against Russia: some legal (and political) aspects. Strasbourg Observers. 2023. 15 May. URL: https://strasbourgobservers.com/2023/05/15/execution-of-the-ecthrs-judgments-against-russia-some-legal-and-political-aspects (дата звернення: 30.10.2026).